

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottsága és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet tudományos emlékkonferenciát szervezett Dr. Báthory Zoltán, a neveléstudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának volt elnöke, az Országos Közoktatási Intézet volt igazgatója, az Oktatási és Művelődési Minisztérium volt helyettes államtitkára tiszteletére. Az alábbi tanulmányok a konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

Rádárné Fülöp Judit

Csillagórák

*Az IEA és a PISA Magyarországra jön
– Báthory Zoltán emlékére –*

SZUBJEKTÍV BEVEZETÉS

Előadásom címében szereplő kifejezést, „Csillagórák” Stefan Zweigtől kölcsönöztem, aki ezt a címet adta egy novelláskötetének. A mű darabjaiban a történelem egy-egy sorsdöntő pillanata elevenedik meg, amikor egy döntés vagy a véletlenek szerencsés vagy szerencsétlen konstellációja mélyreható változást idézett elő az ügyek folyásában. Előadásomban szeretném megmutatni, hogy a csillagoknak milyen együttállása tette lehetővé, hogy az Országos Pedagógiai Intézet 1969-ben csatlakozzék az akkori legmodernebb nemzetközi oktatáskutató vállalkozáshoz, az IEA¹-hoz, és 1996-ban a PISA² elnevezésű, az OECD által kezdeményezett tanulói kompetenciaméréshez.

Miért éppen Báthory Zoltán emlékének tisztelegve szeretnék beszélni az IEA és a PISA magyarországi megjelenéséről? Két okból. Az egyik ok a lezárt életműhöz való viszonyulás szükségése. Amíg élt, Báthory Zoltán „homo politicus” volt. Az oktatáspolitikai mű, amin

1 International Association for the Evaluation of Educational Achievement (Az Iskolai Teljesítmények értékelésének Nemzetközi Társasága)

2 Programme for International Student Assessment (Az OECD tanulók eredményeinek mérését célzó nemzetközi programja)

haláláig folyamatosan dolgozott, politikai és szakmai viták kereszttüzeiben állt – és áll ma is. Az utókor kötelessége értelmezni, és helyére tenni a századvég liberális oktatáspolitikájának sarkalatos elemeit, megtartva azt, ami megtartandó, elvetni, ami vadhajtásnak bizonyult. Báthory Zoltán – az angolszász tudományosság módszereit alkalmazva – át akarta terelni az oktatáspolitikai gondolkodásmódját a kampányszerű központi reformok és reformkudarcok zötyögős útjáról a pedagógusok aktív együttműködésére alapozott folyamatos fejlesztés irányába. Úgy gondolta, hogy a közoktatási rendszer „finomhangolására” van szükség a magyar hagyományok és a külföldi jó gyakorlatok figyelembevételével. Ennek az oktatáspolitikai megközelítésnek – ami egyébként az elmúlt 50 évben világszerte teret hódított, és számos elmaradott országban robbanásszerű gazdasági fejlődéshez vezetett – az alapvető elemeit a társadalomtudományos alapossággal végzett mérések alkalmazása, az oktatáspolitikai intézkedések hatásainak és mellékhatásainak folyamatos figyelemmel kísérése, jó esetben prognosztizálása képezi.

A másik okom személyes. 1967-től 1991-ig Báthory Zoltán mellett dolgoztam az Országos Pedagógiai Intézetben.³ Akkoriban kezdett tárgyalni az intézet az IEA-hoz való csatlakozásról. Szemtanúja és részese voltam azoknak a lélektani pillanatoknak, amikor – úgy vélem – eldőlt, hogy *akarunk* az IEA-val együttműködni, noha ennek a pártállami időkből politikai kockázatai voltak. 1994 és 1998 között ismét adódott egy ilyen lélektani pillanat a Művelődési Minisztériumban: erre az időre esett a PISA indulása.

Mindkét időszak fordulópont volt az oktatáspolitikában a nemzetközi és hazai oktatási együttműködések formálását illetően, és Báthory Zoltánnak mindkét fordulatban kulcsszerepe volt. Különleges érdemét abban láthatjuk, hogy az oktatáspolitikai Magyarországon a világtendenciák irányába fordult, és reméljük, hogy a zökkenők ellenére e folyamat nem fordul visszajára.

AZ IEA SZÜLETÉSE

Az IEA-ként ismert nemzetközi kutatótársaság az iskolai tanulási eredmények értékelésére jött létre. Tagjai oktatáskutatással foglalkozó intézmények, több mint 60 országban a világ minden tájáról (egyetemi intézetek, kutatóintézetek) és – kis számban, az IEA közösségben végzett tevékenységük elismerése alapján – kiemelkedő egyéni közreműködők. Báthory Zoltán egyike volt az IEA egyéni tagjainak. A szervezetet 1966-ban Belgiumban jegyezték be, de akkor már a kor legkiválóbb oktatáskutatóinak többéves együttműködése és egy 12 ország iskola-rendszerére kiterjedő nemzetközi matematikai vizsgálat⁴ – tapasztalatai álltak mögötte.

A komparatív eredménymérés gondolata angolszász tudományos műhelyekből indult ki, de számos országban idővel jó talajra talált. Svédországban, Angliában a „komprehenzív” alapiskola eredményeire volt kíváncsi a politika, az Egyesült Államok kormányát a Coleman-

3 A jelenlegi Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet egyik elődje

4 Lásd Husén, Torsten (1967), *International Study of Achievement in Mathematics. A Comparison of Twelve Countries* Vol. 1-2. Stockholm, Almqvist & Wiksell.

jelentés⁵ és a szputnyik-sokk motiválta, Belgiumban, Finnországban az újonnan alakuló egyetemi kutatóközpontok vezetői nemzetközi kapcsolataik erősítésének jó alkalmát látták egy olyan nemzetközi projektben, amelyik a fejlett világ neveléstudományi kutatóinak és oktatáspolitikusainak, oktatásszociológusainak problémáira az akkori idők legmodernebb tantervelméleti, értékelési és méréstechnikai eszköztárával kereste a választ.

Az „alapító atyák” – az amerikai Benjamin Bloom, R.L. Thorndike, A. W. Foshay, C. Arnold Anderson, a francia Gaston Mialaret, az angol Douglas Pidgeon, David Walker, a belga Fernand Hotyat, a finn Martti Takala, a német Walter Schulze (hogy csak néhányat említsünk) –, 1959-től kezdve rendszeresen találkoztak, hogy megvitassák: hogyan lehetne tudományos igényvel mérni és összehasonlítani a nemzeti iskolarendszerek „hozamát”. Melyik életkorban vagy iskolafokozaton érdemes az eredményeket mérni? Lehet-e közös, egyenértékű mérőeszközöket fejleszteni? Elegendő-e az ismereteket mérni, vagy az ismeretek hétköznapi szituációban való alkalmazását, sőt esetleg a tanulási motivációt is kell-e? Más szóval mit tekintünk „eredményességnek” az iskolai oktatásban, nevelésben? Hogyan lehet méltányosan figyelembe venni, hogy a részt vevő országokban eltérőek a tantervek? Hogyan lehet figyelembe venni a kulturális különbségeket a tesztekben (fordítás, kulturális közeg)? Lehet-e nagy tömegű feladattal viszonylag rövid idő alatt kellő számú gyereket felmérni? Milyen gazdaságos módszerek vannak a javításra, értékelésre? Ilyen és ehhez hasonló kérdéseken vitatkozott egy tucat tudós, több ízben, napokon keresztül, összezárva olcsó konferenciaszállókban, hiszen megalapozott tervtanulmány és pénzügyi terv nélkül ekkora vállalkozásra finanszírozót nem lehetett volna találni.

Ez a nagyszerű intellektuális klub és a nagyívű tervek mágnesként vonzották az egyes szakkérdések legkiválóbb tudósait, és ezzel együtt a nagy alapítványi befektetőket is. Ennek a szellemi erőternek és a növekvő oktatáspolitikai érdeklődésnek köszönhetően az IEA az első matematika felmérés után nagy nemzetközi felmérések máig működő sorozatát tudta megszervezni, egyre bővülő résztvevői körrel. Jelenleg már 60 feletti a TIMSS és a PIRLS vizsgálatokban részt vevő országok száma.

Nagyszerű végrehajtó csapatot sikerült felépíteni már az első, 1962–64 között szervezett IEA Matematika vizsgálatban, de különösen az 1970–71-ben szervezett Hat tantárgy-vizsgálatban. Rendkívül szerencsés választásnak bizonyult a Torsten Husén – Neville Postlethwaite tandem: Husén lett a társaság elnöke, Postlethwaite az ügyvezető igazgatója.

Ennek a két embernek az egymást kiegészítő diplomáciai és szervezési zsenialitása és mérhetetlen szorgalma létrehozta a világ legjobb tudósokat és oktatáspolitikusokat képző „virtuális neveléstudományi egyetemét”, amelyben a gyakorlati képzést maguk a csúcstechnológiával működő IEA-felmérések jelentették, amelyek során több tucat ország kutatói megismerkedtek a nagymintás felmérések tervezésének, kivitelezésének és elemzésének

⁵ James Coleman egyike a legtöbbet idézett oktatásszociológusoknak. A kormány megbízására elvégzett vizsgálata az 1960-as években, a tanulási esélyegyenlőségről a mai napig az egyik legnagyobb ilyen jellegű vizsgálatnak számít. Az erről szóló *Equality of Educational Opportunity* címmel 1966-ban megjelent könyv *Coleman report* néven vált ismertté.

módszereivel. De ennél sokkal többet is megtanultak: a publikálás nemzetközi normáit, az oktatási rendszerek modern szemléletét, oktatási rendszerek tervezését, tantervtervezést, követelményelemzést, vizsgatervezést, és összehasonlító pedagógiát a legáltalánosabb értelemben.

A gyakorlati munka mögött rejlő elméleti tudás hozzáférhetővé tételére az IEA szervezői 3-6 hetes bentlakásos multidiszciplináris tantervű szemináriumokat szerveztek a világ különböző régióiban, ahol a szakterületükön legkiválóbb egyetemi tanárok és kutatók – az IEA fejlesztéseiben résztvevők – adtak elő. Ezekhez a szemináriumokhoz Husén és Postlethwaite összekoldulta a pénzt: a Ford Alapítvány, a Spencer Alapítvány, a Volkswagen Alapítvány, a Világbank, a svéd Tercentenary Alapítvány, a National Science Foundation rendszeres támogatói, embereik pedig állandó résztvevői voltak az IEA-eseményeknek. A befektetők nem is csalódtak: az „IEA-egyetem” alumnusai a világ minden táján vezető pozícióba kerültek versenyképes tudásukkal. (Báthory Zoltán, Falus Iván, Szebenyi Péter, Ballér Endre, Kozma Tamás, Horváth József, Varga Lajos, jómagam, megtapasztaltuk ezeknek a szemináriumoknak a motiváló hatását.) Mivel hozzánk hasonlóan sok országban korszerű szakirodalomhoz sem igen lehetett hozzáférni – ma sem jobb, talán még rosszabb a helyzet –, a szervezők egy idő után könyvekkel is ellátták a résztvevőket, amikor látták, hogy sokan elkezdünk könyveket másolni (ami sokkal drágább volt, mint maga a könyv).

Az IEA-közösségben felgyülemlett tudásból – az IEA holdudvarához tartozó szerzők és Husén és Postlethwaite főszerkesztők hatalmas munkája eredményeképpen – egy Nemzetközi Nevelésügyi Enciklopédia⁶ is megszületett, az akkori idő korszerűnek tartott neveléstudományi ismereteinek foglalata. Az *Enciklopédia* 24 témakörben, több mint 1300 szócikket tartalmazott, az egyes témák anyaga önálló kötetekben, kézikönyvekben is megjelent. Az *Enciklopédia* 10 éven belül két kiadást is megért. Magyar vonatkozású cikkeit elsősorban Báthory Zoltán szervezésében magyar kollégák írták.⁷

AZ IEA MAGYARORSZÁGON

Az IEA az UNESCO hamburgi intézetéből indult útjára, de nagyon gyorsan a saját lábára állt. Ugyanakkor az UNESCO nemzetközi tekintélye – és a politikától való viszonylagos távolsága – továbbra is biztosította azt a támogatást, ami lehetővé tette, hogy az empirikus oktatáskutatás terén élenjáró országokon kívül nemzetek széles köre be tudjon kapcsolódni az IEA munkájába.

A magyar neveléstudósok közül Ágoston György, a Szegedi Tudományegyetem (akkoriban JATE) neveléstudományi tanszékének vezetője találkozott először az IEA központi alakjaival.

⁶ Husén, T., T. Neville Postlethwaite (Eds-in-Chief.) *International Encyclopaedia of Education*. Pergamon Press 1985. T. Neville Postlethwaite, Husén, T., (Eds-in-Chief.) *International Encyclopaedia of Education*. 2nd Edition. Pergamon Press 1994.

⁷ Az *Enciklopédia* harmadik kiadása 2010-ben jelent meg, Penelope Peterson, Eva Baker, és Barry Mc Gaw főszerkesztők jegyezték.

Ágoston a Hamburgi UNESCO Pedagógiai Intézet igazgatótanácsának tagja volt, s az első évtizedben (talán 1970-ig) ez az intézet adott otthont az IEA központjának. Ágoston hívta meg Neville Postlethwaite-et Magyarországra. A „szputnyik-sokk” felkeltette az érdeklődést a szocialista országok oktatási rendszereinek teljesítménye iránt. A Matematika vizsgálat után szerveződő „Hat tantárgy” vizsgálat előkészítésekor ezért megindult a „toborzás” Kelet-Európában is, ahogy lényegében az egész világon. Neville Postlethwaite az IEA egyik utazó nagykövete volt, és 1967 novemberében Ágoston meghívására eljött Magyarországra is. Programját a Magyar UNESCO Bizottság szervezte: Budapesten az Országos Pedagógiai Intézet Didaktikai Tanszéke, Szegeden a JATE Neveléstudományi Tanszéke fogadta.

Mindkét műhelynek volt affinitása az empirikus kutatáshoz. A szegedi műhely mérés-technikai szempontból sokkal fejlettebb is volt. Akkoriban az Országos Pedagógiai Intézetben mérésellenes hangulat uralkodott, mivel az ilyesmit burzsoá áltudománynak tartotta a pártállami irányítás. Kiss Árpád, a Didaktikai Tanszék vezetője azonban egyike volt a keveseknek, akik széles körű nemzetközi szakirodalmi tájékozottságuk révén pontosan érzékelték, hogy a tanulási eredmények mérése ígéretes támasz lehet az oktatáspolitiká számára. Ezért elindított 1966–67-ben egy általános iskolai felmérést több tantárgyban (szakmai körökben kapott is kellő elmarasztalást érte). A vizsgálat vezetésére Báthory Zoltánt hívta meg, aki addig a XI. kerületi tanügyigazgatásban dolgozott.

Jelen voltam tolmácsként azon az első, sorsdöntő találkozón, amikor Neville Postlethwaite, Kiss Árpád és Báthory Zoltán megtárgyalták az IEA-hoz való csatlakozás lehetőségeit és feltételeit. A három kutató pillanatok alatt megértette egymást, ezt azonnal érzékeltetni lehetett. Kiss Árpád, kiváló gondolkodó és nagyszerű pedagógus, több nyelven olvasott, és lépést tartott a nemzetközi szakirodalommal. Számára jórészt ismerősek voltak a nevek, akikre Postlethwaite hivatkozott, alapító atyák és az IEA-ban közreműködő tudósok. Azonnal megragadta az az elgondolás, hogy az egyes országok oktatási rendszereit mintegy a nevelés kísérleti laboratóriumainak tekintve a „tudáshozamuk” összehasonlítása alapján tanulmányozzák, és megkíséreljük megállapítani azokat az oktatáspolitikai és pedagógiai tényezőket, amelyek a tanulók nagyobb hányadát tudják magasabb színvonalú iskolai műveltséghez eljuttatni. Kiss Árpád a Köznevelési Tanács titkáráként a második világháború utáni első években Szent-Györgyi Albert mellett dolgozott. Hitt az első általános iskolai tantervek írását átható szociáldemokrata eszményekben, az önálló tanulás alapjait lerakó, esélyegyenlőséget biztosító általános iskolában. Báthory Zoltán, tanügy-igazgatási és tanári gyakorlata révén nagyon jól ismerte az iskolák belső világát, és a „megvalósult szocializmus” korlátolt centralizmusát, oktatáspolitikai eszményének inkább a skandináv szociáldemokrata tanügyet tekintette. Az IEA-kutatásban azonnal meglátta a nagy lehetőséget ezeknek az eszményeknek a gyakorlatba ültetésére. Neville Postlethwaite, az első IEA Matematika vizsgálat és az előkészítés alatt álló Hat tantárgy vizsgálat nemzetközi koordinátora hasonló nézeteket vallott esélyegyenlőségről, empiriáról, az eredményesség mérésének jelentőségéről az oktatáspolitikában, az iskolarendszer szelektivitásának ártalmairól, az objektív tényekre támaszkodó oktatáspolitikáról. Szakmai kapcsolatuk és személyes barátságuk életre szólónak bizonyult.

Három megállapodása értelmében elkezdtek áramlani a Hat tantárgy vizsgálat munkadokumentumai, egyelőre tanulmányozás céljából, s azért, hogy mire engedélyt kapunk a részvételre, szinkronban legyünk az előkészületekkel. Akik részt vettek már ilyesmi-ben, tudják, hogy százsámra kell ilyenkor angol nyelvű dokumentumoldalakat olvasni, megérteni, részben fordítani, lehetetlen határidőkre. De az adott politikai szituációban az engedély megszerzése sem volt egyszerű feladat. Mint minden nyugati tudományos kapcsolat, ez is gyanús volt a párthatóság szemében, és nem tudjuk, milyen messziről kellett engedélyt kérni. Ki tudja hogyan, Kiss Árpád talált egy UNESCO és IEA fejléces levelet vagy levélpapírt, amelyen a Szovjet Pedagógiai Akadémia címe is szerepelt – feltehetően a Hamburgi UNESCO Neveléstudományi Intézet valamelyik konferenciájának hivatalos levélpapírja volt – amivel azt lehetett bizonyítani, hogy az IEA-projekt az UNESCO égisze alatt zajlik. A legenda szerint ezzel elérte, hogy az Országos Pedagógiai Intézet megkapja az engedélyt a Hat tantárgy vizsgálatban való részvételre. Hogy a valóságban kik, miért, milyen megfontolásból engedték Magyarországot bekapcsolódni az IEA-ba, ma sem tudjuk. Tény, hogy a volt szocialista országok közül egyik sem csatlakozott az IEA-hoz, s bár Lengyelországban és Romániában elkezdtek a Hat tantárgy vizsgálat előkészületeit –, ténylegesen nem vettek részt egyik IEA-vizsgálatban sem, egészen a rendszerváltásig.

Báthory Zoltán irányításával az Országos Pedagógiai Intézet a Hat tantárgy vizsgálat három részében vett részt: a szövegértés, a természettudomány és az angol idegen nyelv vizsgálatban, a negyedik, a nyolcadik és az érettségiző évfolyamokkal. Ekkor kerültem én is az Országos Pedagógiai Intézetbe – éppen az IEA munkára – kezdő diplomásként.

Az 1970-es Hat tantárgy vizsgálat idején a nagymintás iskolai felmérésekre – különösen nemzetközi méretekben – nem volt rutineljárás, mint ahogyan van manapság egy PISA- vagy TIMSS-felmérésre. A nemzetközi mérések technológiája ebben és az ezt követő vizsgálatokban alakult ki, és ezzel párhuzamosan fejlődött az adatfeldolgozás és az elemzés módszertana és technológiája.

Újdonság volt a tesztfejlesztés módszere, az, hogy tanterv- és követelményelemzésen alapuló tesztterv készült mielőtt a feladatok megírásába egyáltalán belefogtak, és az is, hogy a feladatokat, a teszteseteket, sőt magát a lebonyolítási procedúrát is kipróbálták a fő adatfelvétel előtt. A kipróbált feladatokat statisztikai elemzésnek vetették alá, hogy kiszűrjék a rosszul működő (az egyes országokban eltérően viselkedő) feladatokat a tesztek közül. Ekkor kezdték nemzetközi összehasonlító elemzésben először használni Bloom taxonómiáját is. Újdonság volt a mintavétel módszere is, amit Angliában, az Egyesült Államokban korábban is használtak effajta vizsgálatokban, de nemzetközi projektben még nem. Igen fontos volt az, hogy összehasonlíthatók legyenek az eredmények az egyes országok között is. Sokan félték, hogy a feleletválasztásos feladatlapon mellé adott, egyénileg előre kódolt optikai leolvasókártyák megzavarják a válaszolókat, akik nem fogják tudni használni ezeket a válaszlapon. Nem így történt. Egyébként a tanulók örömmel foglalkoztak az érdekes és újszerű feladatokkal, ambicionálták, hogy tudásuk legjavát nyújtsák. A kérdezéstechnika és a válaszolástechnika nem okozott nekik nehézséget. A teszteseteken nyújtott eredmények és az osztályzatok összevetése azt bizonyította,

hogy a pedagógusok sokszor alábecsülik a gyerekek képességeit. A kutatási hipotézisek és a hipotézisvizsgálat módszerei is folyamatosan alakultak. Olyan új fogalmak merültek fel, mint a „tanulási alkalom” (opportunity to learn), amit David Walker vezetett be. Benjamin Bloom javasolta a tervezett és a megvalósult tanterv megkülönböztetését („intended curriculum” és „implemented curriculum”). Az előbbit szakértői tantervelemzéssel az országos tantervekből, az utóbbit a tanárok által az egyes tesztfeladatokhoz rendelt konkrét „tanulták-e” kérdésekre adott válaszokból állapították meg. Új felvetés volt a szociokulturális hátrány pontszámmal való kifejezése („school handicap score”), és beemelése a különbségek elemzésébe – a változót Gilbert Peaker, az IEA-vizsgálatok vezető statisztikai konzulense vezette be a vitorlás hendikep versenyek eredménymérés módszerének analógiájára. Ebben a vizsgálatban vált először sarkalatos kérdéssé, hogy a tanulók közötti különbségek és az iskolák közötti különbségek hogyan aránylanak egymáshoz – ez a viszonyszám az iskolarendszer szelektivitásának egyik fő indikátora lett.

Mivel itthon nagyrészt hiányzott az adatok sokoldalú elemzéséhez szükséges statisztikai tudás, érdeklődés és adatfeldolgozó kapacitás, a hazai elemzések elsősorban a nemzetközi elemzésekre támaszkodtak. (Utóbb visszagondolva, nagy bajnak tartom, hogy akkor nem sikerült a szegedi és a budapesti műhely között szövetséget kötni, és elmulasztottuk megteremteni a mérés technikai képzési háttérrel az IEA bázisán.) A sekélyes hazai adatfeldolgozás ellenére az 1970–71-es IEA-vizsgálatok eredményei meglepően sok új információval gazdagították a hazai pedagógiát és oktatáspolitikát, amit sajnos nemigen használt fel a központi irányítás.

Leginkább a 10 évesek olvasási készségeinek gyengése, és általában a szövegértési eredményekben mutatkozó különbségek okoztak sokkot. De nem csekély meglepetést keltett az is, hogy a 8. osztályosok matematikai és természettudományi eredményei nemzetközi viszonylatban akkor nagyon jók voltak. Míg a szakma egy része a magyar tanítók érdemtelen megalázását látta a negyedikesek olvasási eredményeinek publikálásában, és úgy vélte, hogy a rossz eredmények a feleletválasztásos tesztek miatt születtek, addig örömmel vette mindenki tudomásul, hogy a magyar nyolcadikosok matematika és természettudományi eredményei kimagaslóak – melleleg ezekben a tárgyakban is feleletválasztásos tesztekkel mértek.

Az 1970-es IEA-felmérés felkeltette az érdeklődést a tanulási eredmények mérésének addig ismeretlen módszerei iránt, és felhívta a figyelmet a szövegértés központi szerepére a tanulásban. A szociokulturális háttér hatásainak feltárásából adódó következtetések összecsengtek az oktatásszociológiai kutatások, így Ferge Zsuzsa, Gászó Ferenc munkáival az iskolai tudás társadalmi meghatározottságáról, illetve Basil Bernsteinnek a nyelvi kód fejlődésének szociokulturális determinációjával kapcsolatos elméletével.

Báthory Zoltán – néhány év kitérő után – Kiss Árpád utóda lett az Országos Pedagógiai Intézetben, és megalapította a Didaktikai Tanszékből az Értékelési Központot. Bár az IEA-vizsgálatokban továbbra is részt vettünk, az a kezdeti energia, amit a Hat tantárgy vizsgálatra összpontosítottunk, sok más irányba terjedt szét (más országokban is). Báthory Zoltán tovább akarta vinni, megkerülhetetlenné akarta tenni mindazt,

amit az IEA-program és az ebből származó személyes nemzetközi kapcsolatok nyújtottak tantervelméleti, mérési, értékelési tudásban és tapasztalatban, kutatási irányokban és együttműködésekben. Így születtek meg a 80-as években a Monitor vizsgálatok Vári Péter keze alatt, és így született *A tantervelmélet forrásai* sorozat, amelyet Horánszky Nándor szerkesztett, s ami felbecsülhetetlen neveléstörténeti forrás lett a tantervelmélettel és tantervfejlesztéssel foglalkozók számára.

Az IEA-kapcsolatok és a méréssel kapcsolatos tudás fenntartása érdekében az Értékelési Központ a szűkös és igen rendszertelenül csordogáló források ellenére a legfontosabb IEA-vizsgálatokban továbbra is részt vett: így a második matematika vizsgálatban (1980), az IEA Fogalmazás vizsgálatban (1985), az informatikai tudással kapcsolatos vizsgálatokban (1989–1997), a második, majd a harmadik természettudományi vizsgálatban (1983–84-től), az 1990–92-es olvasás-szövegértés vizsgálatban, az állampolgári ismeretekkel kapcsolatos vizsgálatban (CIVED 1997), az első TIMSS- és a PIRLS-vizsgálatban.⁸

A PISA MAGYARORSZÁGON

Báthory Zoltán 1994 és 1998 között a Művelődési Minisztérium közoktatási helyettes államtitkára volt. Az Értékelési Központot ekkortól Vári Péter vezette, aki alá tartozott korábban is az összes IEA és Monitor vizsgálat az Értékelési Központban. Vári Péter mellett felnevelkedett egy új csapat, amelyik már professzionális szinten tudta alkalmazni a nagymintás mérések technológiáját. Ezt a csapatot mindvégig sikerült átmenteni az OKI-t és jogutódait ért átszervezési drámák közepette, ennek köszönhetjük, hogy ma már hazai fejlesztésű kompetenciamérésünk van, ami minden tekintetben megfelel a világszínvonalnak.

Az IEA-nak a nemzetközi mérések terén az 1990-es években riválisa támadt. Az OECD 1991 óta működtetett egy INES (Indicators on Education Systems) elnevezésű nemzetközi indikátorfejlesztő programot – jórészt amerikai finanszírozással. Az oktatásban való részvételre, az oktatás finanszírozására vonatkozó indikátorok fejlesztésére, az oktatás és a munkaerőpiac kapcsolatára és az iskolarendszer kibocsátására vonatkozó indikátorokra külön szakértői hálózatok alakultak.

Az egyik ilyen hálózat a tanulás eredményességére vonatkozó indikátorokat fejlesztett. Ebben a hálózatban az „IEA-család” számos tagja vett részt – nem véletlenül. Az OECD a tanulás eredményességére vonatkozó indikátorokat először az IEA-adatbázisokból szeretne volna fejleszteni, noha voltak érdemi kritikai észrevételei a felmérések struktúráját, tartalmát illetően. Ám az amerikai befolyás alatt álló IEA-központ pénzért akarta átadni az adatbázisokat, s ezt az OECD – az adatokat összegyűjtő és szolgáltató kormányok háttérintézménye – az általa képviselt kormányok nevében visszautasította. Ekkor került fel a gondolata egy önálló OECD-programnak, az alapfokú iskolázás hozamának rendszeres mérésére.

⁸ A teljes felsorolást lásd a függelékben.

1995-ben a Finnországban rendezett INES közgyűlésen az OECD Oktatási Igazgatóságát megbízták a tervtanulmány elkészítésével. A munkát Andreas Schleicher, Neville Postlethwaite tanítványa vezette, akkor már az OECD kötelékében. Schleicher a Hamburgi Egyetemen, az 1991-es olvasás-szövegértés (IEA Reading Literacy) vizsgálat adatszere, majd nemzetközi koordinátoraként pontosan ismerte az IEA-vizsgálatok erőnyeit és hibáit, s ez utóbbiakat is szeretne volna orvosolni (pl. azt, hogy az IEA kutatási jelentései sohasem készültek el előre meghatározott határidőre). Tudta, hogy kormányzati elkötelezettség nélkül a rendszeres és ütemes munka nem biztosítható, s hogy az egyes országok nagylelkűségének való kitettség végső soron a tagállamok érdekérvényesítő képességét korlátozza a döntéseknél.

A tanulás eredményességének indikátoraival foglalkozó hálózat tagjai kormányok álláspontját képviselve tisztázták az alapvető célokat, indikátor szükségleteket, az elfogadható költségplafont, a felmérési program tartalmát, módszereit, a felmérésekre biztosítandó költségkeretet, a projekt döntési struktúráját, a tagállamok ellenőrzési lehetőségeit a minőség és a hatékonyság vonatkozásában, valamint a megvalósításra kiírandó pályázat feltételeit. Ennek alapján a tervtanulmány másfél év alatt készült el. Ezzel a tervtanulmánnyal az OECD Oktatási és Foglalkoztatási Igazgatója, Tom Alexander egyenként megkereste a tagállamok kormányait a csatlakozás érdekében.

Magyarországon Báthory Zoltán – helyettes államtitkárként is – természetesnek találta, hogy részt vegyünk a PISA-vizsgálatban, noha itt – ellentétben az IEA-vizsgálatokkal – nemzetközi hozzájárulást kellett fizetni. Az adott konstellációban ő volt az, aki a minisztert és a minisztérium gazdasági vezetését meg tudta győzni arról, hogy ez a költség valójában jó befektetés számunkra, mert helyettesíti azt a fejlesztést, amit nekünk magunknak kellene megcsinálnunk, s ami drágább és gyengébb lenne hazai erőforrásokra építve, pusztán azért, mert nem rendelkezünk azokkal a szakértői kapacitásokkal, amelyek egy ilyen fejlesztés igényelne.

A véletlenek egybeesése folytán *Budapesten került sor arra az értekezletre, amelyen a tagállamok csatlakozási szándéka egyértelművé vált. Erre a tanácskozársra a PISA-közösség úgy emlékszik, mint a PISA születésének napjára.* Az értekezlet eredetileg az érintett indikátorfejlesztő hálózat egyik albizottsága szakértői munkaülésének indult, amelyre 10-12 főt vártunk. Az utolsó pillanatban kaptunk az OECD-től megkeresést arra, hogy fogadjuk valamennyi OECD-tagállam felhatalmazott képviselőjét ezen az értekezleten, amit végül is a PISA megalakuló igazgatótanácsa munkaértekezletének is szántak egyúttal. A minisztérium legkopottabb tárgyalójában, saját költségen vett üdítők és kávé mellett dőlt el, hogy végül mely tagállamok vesznek részt az első – 2000-re tervezett – PISA-vizsgálatban. Az értekezlet sikerének kritériuma az volt, ha a tagállamok túlnyomó része csatlakozik a 2000-re tervezett PISA-vizsgálathoz.

Az emlékezetes eseményt három ember celebrálta: Tom Alexander, az OECD oktatásért felelős igazgatója, Andreas Schleicher, a PISA-indítvány kidolgozója és Báthory Zoltán. Az értekezletet – házigazdaként – Báthory Zoltán elnökölte. Kifejtette, hogy Magyarország azért csatlakozik a PISA-hoz, amiért 25 évvel korábban az IEA-hoz csatlako-

zott: mert szerinte jó oktatáspolitikát építeni csak hitelesen és megbízhatóan adatolható tényekre lehet, s mert egy ilyen együttműködés elősegítheti, hogy az országok egymástól is tanuljanak a jó gyakorlatok megismerésével. Bár az IEA-ra való hivatkozás akkor nem volt éppen jól csengő az IEA-val rivalizáló OECD szemében, az érvelés kifejezte a biztos csatlakozók közös véleményét, és meggyőzően hangzott egy olyan országtól, amelyik viszonylag szegény, és nem rendelkezik a tényeken alapuló szakpolitika formálás hagyományával. Mindenesetre megnyugtatta a bizonytalanokat, s így a budapesti értekezlet hangulata is hozzájárult valamelyest, hogy – egy kivétellel – valamennyi OECD-tagállam csatlakozott a 2000-es PISA-felméréshez.

A PISA beteljesítette azt, amire az IEA nem volt képes, azaz, hogy az országok egy meghatározó körében intézményesítette a nemzetközi tanulási eredményméréseket. Azzal, hogy a minisztérium hosszabb távon pénzügyileg is elkötelezte magát a PISA mellett, s a tanulási eredmények mérése külön költségvetési tétel lett, megkezdődhetett a szisztematikus fejlesztés a hazai adatok nyilvánosságának javítására, valamint a kizárólag hazai érdekű saját mérés kifejlesztésére. Az 1998 és 2002 között kormányzó Fidesz oktatási kormányzat is megértette a PISA jelentőségét, sőt, az akkor érlelődő minőségbiztosítási modelljéhez még a kompetenciamérést is hozzá tudta illeszteni. Így mindez ideig sikerült megőrizni, sőt tovább fejleszteni azokat a vívmányokat, amelyeket a címben említett „csillagórák” elindítottak. Reméljük, hogy ezek a fejlesztések nem vesznek el, és a továbbiakban is a magyar iskola minőségének fejlődését fogják szolgálni.

IRODALOM

- BÁTHORY Zoltán (1992): Hungarian experiences in international student achievement surveys. *Prospects*, 22 (4), pp. 434–440.
- KÁDÁRNÉ FÜLÖP Judit (2008): *Nemzetközi eredménymérések*. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete számára készült háttér tanulmány.
- PURVES, A.C. (1987): The evolution of the IEA: A memoir. *Comparative Education Review*, 31. pp. 10–28. Idézi: Papanastasiou, C., Tjerd Plomp, E.C. Papanastasiou (eds) (2011): *IEA 1958-2008: 50 years of Experiences and Memories*. Vol.2. pp. 531–556. Nicosia, Cultural Center of the Kykkos Monastery.

FÜGGELÉK

MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE AZ IEA ÉS AZ OECD ÁLTAL SZERVEZETT
NEMZETKÖZI TANULÓI EREDMÉNYMÉRÉSEKBEN

A projekt neve	Referenciaév	Projektvezető
IEA Hat tantárgy tanulmány (olvasás, matematika, természettudomány, angol idegen nyelv)	1970–71	Báthory Zoltán (olvasás, természettudomány) Kádárné Fülöp Judit (angol, idegen nyelv)
Második IEA matematika vizsgálat (SIMS)	1980–81	Hábermann Gusztáv
Második IEA természettudományi vizsgálat (SISS)	1983–84	Báthory Zoltán, Vári Péter
Nemzetközi fogalmazásvizsgálat	1985	Kádárné Fülöp Judit
Számítástechnika az oktatásban (COMPED)	1989–1992	Vári Péter
Második IEA olvasásvizsgálat	1991	Lánczi András, Kádárné Fülöp Judit, Vári Péter
Harmadik matematikai és természettudományi vizsgálat (TIMSS)	1995	Vári Péter
Második számítástechnika az iskolában vizsgálat (SITES)	1999	Vári Péter
TIMSS első ismétlés (TIMSS-R)	1999	Vári Péter
PISA 2000	2000	Vári Péter
IEA Olvasásvizsgálat (PIRLS-1)	2001	Vári Péter
PISA 2003	2003	Vári Péter
PISA 2006, 2009	2006	Balázsi Ildikó
PIRLS 2006, 2011	2006	Balázsi Ildikó
TIMSS 2007, 2011	2007	Balázsi Ildikó

MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE AZ IEA ÉS AZ OECD ÁLTAL SZERVEZETT NEMZETKÖZI TANULÓI EREDMÉNYMÉRÉSEKBE

A projekt neve	Az adatgyűjtés éve	Projektvezető
IEA Hat tantárgy tanulmány (olvasás, matematika, természettudomány, angol idegen nyelv)	1970–71	Báthory Zoltán, Kádárné Fülöp Judit
Második IEA matematika vizsgálat (SIMS)	1980–81	Hábermann Gusztáv
Második IEA természettudományi vizsgálat (SISS)	1983–84	Báthory Zoltán, Vári Péter
Nemzetközi fogalmazásvizsgálat	1985	Kádárné Fülöp Judit
Számítástechnika az oktatásban (COMPED)	1989–1992	Vári Péter
Második IEA olvasásvizsgálat	1991	Lánczi András, Kádárné Fülöp Judit, Vári Péter
Harmadik matematikai és természettudományi vizsgálat (TIMSS)	1995	Vári Péter
Második számítástechnika az iskolában vizsgálat (SITES)	1999	Vári Péter
TIMSS első ismétlés (TIMSS-R)	1999	Vári Péter
PISA 2000	2000	Vári Péter
IEA Olvasásvizsgálat (PIRLS-1)	2001	Vári Péter
PISA 2003	2003	Vári Péter
PISA 2006	2006	Balázsi Ildikó
PIRLS 2006	2006	Balázsi Ildikó
TIMSS 2007	2007	Balázsi Ildikó
PISA 2009	2009	Balázsi Ildikó
PIRLS 2011	2011	Balázsi Ildikó
TIMSS 2011	2011	Balázsi Ildikó